

Софија А. Биландзија*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за германистику

ОСЛОВЉАВАЊЕ У ИЗАБРАНИМ КОМЕДИЈАМА ЛУДВИГА ХОЛБЕРГА

У раду се испитују феномен ословљавања на материјалу пет изабраних комедија Лудвига Холберга, најпознатијег данско-норвешког комедиографа 18. века. С обзиром на изузетну редукованост прономиналних форми ословљавања у савременом данском језику (укидање бинарне опозиције између Т- и V-облика), инвентар облика ословљавања је у Холберговим текстовима екстензивнији (три V-облика). У раду се утврђује инвентар прономиналних, номиналних, чак и вербалних облика ословљавања, и анализира се њихова употреба са циљем да се утврде доминантни фактори, пре свега социокултурни, који утичу на симетричност или асиметричност ословљавања. С обзиром на то да Холберг као просветитељ често узима ословљавање као маркер стварних или привидних и замишљених односа блискости и моћи, текстови комедија могу послужити као важно сведочанство о друштвеним нормама опхођења у тадашњој Данској.

Кључне речи: ословљавање, Лудвиг Холберг, комедије, прономиналне форме ословљавања, номиналне форме ословљавања, XVIII век, учтивост

1. Уводна разматрања

Предмет рада представља комплексан феномен *ословљавања* у одабраним комедијама данско-норвешког просветитеља и класицисте Лудвига Холберга (1684–1754). Временска дистанца од 300 година, али и укупне језичко-стилске особености Холберговог стваралаштва примарни су узроци за сложен језички и културолошки изазов у контексту датог феномена, и то не само за савременог читаоца – изворног говорника, већ много више за преводиоца од кога се захтевају посебне компетенције у погледу познавања старијег стадијума језика са историјски удаљеним облицима и потпуно различитим нормама комуникације у поређењу са данашњим.

Актуелност теме мотивисана је у првом реду општим научним реструктурирањем дијакхронијских истраживања у нордијским, али и осталим германским језицима која се окрећу од традиционалних системских приступа фонетици и морфологији ка новом интердисциплинарном концепту (и млађим језичким епохама) са интегративним приступом макролингвистичким и досада слабије проучаваним феноменима који неминовно обједињују текстуалну, прагматичку, али и културолошку компоненту. Други разлог актуелности теме треба видети у чињеници да се

* sofija.bilandzija@gmail.com, sofija.bilandzija@fil.bg.ac.rs

децембра 2022. године пред нашом читалачком публиком први пут појавило шест Холбергових комедија (*Изабрane комедије*, 459 страна) поводом великог књижевног јубилеја који се током 2022. и 2023. године прослављао у Данској – 300 година од извођења и објављивања *прве* комедије на данском језику.

Циљеви рада су вишеструки. Као први циљ издвајамо утврђивање и опис инвентара облика ословљавања почетком 18. века у Данској, а као други анализу употребе појединачних облика у усменој комуникацији, оба онако како су представљена у комедијама Л. Холберга. На уму свакако треба имати и контекстуализацију ових облика ословљавања: контекст језичких облика у укупности језика који Холберг примењује у својим комедијама, и шири књижевни и културолошки контекст у ком нам Холбергов текст служи као сведочанство њихове употребе, али у којима он као просветитељ фокусира пажњу на одређене друштвене појаве (међу њима и ословљавање и титулирање) које ваља критиковати.

Корпус чини пет од шест комедија чији се преводи налазе у наведеном издању: *Jeppes paa Bierget* (Јепе с Брда, у даљем тексту *ЈСБ*), *Den politiske Kandstøber* (Казанција-политичар, *КП*), *Erasmus Montanus* (Еразмус Монтанус, *ЕМ*), *Den Stundesløse* (Замлата, *ЗАМ*) и *Barselstuen* (Бабиње, *БАБ*) (HOLBERG 2021; HOLBERG 2022). Истраживачу је додатно на располагању више критичких издања Холбергових дела, и изврсни речници: *Речник данског језика* (*Ordbog over det danske Sprog* (у даљем тексту: *ОДС*), историјски речник који обухвата лексички материјал између 1700. и 1950. године, *Холбергов речник* (*Holbergordbog*), те *Мотов речник* (*Moths Ordbog*), који обухвата период око 1700. године, сви на платформи ordnet.dk.

Под ословљавањем (да. *tiltale*) подразумевамо начин на који говорник упућује на своје саговорнике, а под начинима овде подразумевамо *облике* или *форме* ословљавања, тј. језичка средства у функцији ословљавања (да. *tiltaleformer*) (OZER 2016: 13). Та средства су махом инвентар заменичких и именичких облика, ређе глаголских. Ословљавање је само један комуникацијски сегмент, и овде нећемо у анализу укључивати, на пример, друге маркере учтивости нити поздраве или друге изразе којима се обраћањем саговорнику комуникација започиње или завршава.

За матерњег говорника облици ословљавања из Холберговог времена могу бити изазов нарочито с обзиром на развој прономиналних облика ословљавања који се с временом свео на традиционалну дихотомију Т-облика (према лат. *tu*) и V-облика (према лат. *vos*), а од 1970-их година, као у целој Скандинавији, скоро искључиво на Т-облик без обзира на варијабле попут пола, старости, професије или претходног познавања саговорника. Овај развој доводи се обично у везу са израженим маркирањем егалитарности и солидарности, те укидањем експлицитног маркирања друштвених хијерархија и односа моћи.

2. Инвентар облика ословљавања у Холберговим комедијама

Инвентар облика ословљавања у Холбергово време, нарочито прономиналних, другачији је од данашњег у ком можемо постулирати постојање дихотомије, ма како нарушене, између доминантног Т-облика (заменица *du*, II лице једине) и у употреби ретког V-облика (*De*, III лице множине). Овај облик се последњих деценија изгубио и из свих формалних сфера комуникације, као што су посао и школа,

и у односу према претпостављеним ауторитетима осим према краљици, и очувао се у остацима у продавницама и ресторанима (HIKI/STJUART 2005; ANDERSEN 2015; ERSNES 2016; HULGOR 2020). Из савремених разматрања се увек искључује лична заменица *I* (II лице множине) за неутрално обраћање броју саговорника који је већи од један.

2.1. Прономинални облици

У Холберговим комедијама јавља се већи инвентар заменица које су се могле користити у ословљавању саговорника, а то су ***du*** (II лице једнине), ***I*** (II лице множине), ***De*** (III лице множине), ***han*** (III лице једнине мушког рода) и ***hun*** (III лице једнине женског рода).

Заменица за II лице једнине *du* ('ти') има најдужу историју као форма ословљавања. Заменица за II лице множине *I* (са косим обликом *jer*, посесивна заменица *jeres*) и данас је у заменичком систему данског језика, али се користи за обраћање броју особа већем од један. У Холбергово време је могла да се употребљава и за (учтиво) обраћање *само једној* особи или више њих, а Холберг је користио облике *i* и *I*. Ова употреба је позната још од времена витешких балада, претпоставља се по утицају витешке културе. Скаутруп наводи да је овај утицај почетком 14. века дошао из немачког језика, и да се у њему огледају класне супротности између сељака и нове владајуће класе (SKAUTRUP 1947: 117). Осим тога, важно је напоменути да је Холберг доминантно употребљавао данас архаични коси облик *eder/Eder* (посесивна заменица *eders/Eders*), али и *jer* (*jeres/Jeres*). ODS бележи да је ова употреба већ крајем 18. века била застарела, и да се почела користити шаљиво и/или пејоративно.

Заменица за III лице множине, *de*, могла се, као и данас у остацима, употребљавати за учтиво обраћање једној или више особа у форми *De* (коси облик *Dem*, присвојна заменица *Deres*, код Холберга повремено и у облику *Deris*). У Холбергово време је њена употреба била још увек релативно нова јер је и ова заменица почела да се употребљава за учтиво ословљавање под немачким утицајем (нем. *Sie*) током 18. века, и у 19. веку ће у овој функцији скоро у потпуности потиснути заменицу за II лице множине. Тада се формирао бинарни систем са само једном заменицом која маркира близину (*du*) и једном која маркира дистанцу (*De*) (ANDERSEN 2005: 103).

Заменице за III лице једнине *han* (у Холберговим ранијим делима *hand*) за мушки род, и *hun* за женски род, почињу да се употребљавају крајем 17. века, наново под немачким утицајем (SKAUTRUP 1947: 357). Ова употреба ће се изгубити крајем 18. века, али ће се још до прве половине 20. века задржати обичај ословљавања старијих чланова породице номиналним облицима у трећем лицу (*Vil Mor...? Да ли мајка жели...?*).

Употреба свих учтивих прономиналних облика је, дакле, настала под немачким утицајем и хронолошки прати развој ових облика у немачком језику (за немачки језик уп. рад К. Озер у KAŠIĆ 2018: 83–86).

Осим тога, заменице су се могле користити и прономиналним фразама са именицом као атрибутуом: *du Slyngel, I Herren, I Kammerat*.

Повремено се у текстовима користе и немачке заменице, најчешће на местима где ликови и сами говоре немачки (што није предмет истраживања), али се

могу јавити и у данском тексту (*Ihr Herren* у комедији *Казанција-политичар*, чија се радња одвија у Хамбургу).

2.2. Номинални облици

У номиналне облике ословљавања убрајамо оне облике који су исказани именицом или именичком фразом, и у Холберговим комедијама јавља се мноштво различитих номиналних облика, од којих су многи лексички специфични и дијахроно маркирану. Неки су одраз тадашњих социокомуникативних норми и важно сведочанство о култури тадашњег времена (на пример, титуле као историзми), а многе су пак маркиране као архаизми. Подела је извршена са полазиштем у подгрупама које дефинишу Ф. Браун и К. Озер (BRAUN 1988; OZER 2016).

(1) Називи **сродничких и породичних односа**: *Kone, Mand, Søster, Broder/Broer, Søn, Dotter, Moder* (у комедијама најчешће у краћим облицима сличним данашњем *mor*: *Moor* и *Moer*), германизам *Mutter*¹ (у Холберговим делима и за ословљавање мајке међу нижим слојевима, и за обраћање мужа жени), *Morlille* (још и у облицима *Moorlille*, ређе и: *Moor lille*, иста сфера употребе као *Mutter*¹), *Fader* (у комедијама најчешће у краћем облику *Far*), германизам *Fatter*¹ (у употреби мушки пандан лексеми *Mutter*¹), *Farlille* (још и у облику: *Fallille*), *Papa* (посведочено код Холберга, у испитиваним делима ретко²), понекад и речи страног порекла: нем. *Bruder*, фр. *soeur* (само у склопу *Ma soeur*).

Ове именице се често јављају у фразама са једним или више препонираних атрибута: *kære Kone* 'драга жено', *min hierte Mand* 'драги мој мужу', *min hierte Kone* 'драга моја жено', *min leeve Søster Geske* 'моја драга сестро Геске', *min Dotter* 'кћери моја'.

(2) **Елементи антропонимског низа**, у принципу име или презиме. Постоји висок степен корелације између ословљавања са *du* и употребе личног имена, али не и апсолутни: [Нør] *Henrich!* (*du*), [Luk op,] *Jacob!* (*du*), *Gert* (*I*). Честе су комбинације са *nomen invariants*, етикетама уважавања или титулама, на пример, *monsieur Antonius* 'месје Антонијусе', *mester Antoni* 'мајсторе Антонијусе'. Важно дијахроно и културолошко обележје је ословљавање свештеника номиналном фразом која се састоји од етикете уважавања *herr* и личног имена: *Hr. Poul* 'господин Пол' (ЈСБ, I:1).

Могућа су ословљавања пуним именом и презименом, а за жене је у том случају реч о ословљавању именом и мужевљевим презименом или занимањем у функцији презимена³ (у форми генитива), уп. групу (8): [Ja, ja,] *Mons Christoffersen!* (ЈСБ, I:3), *Anne Kandstobers!* 'Ане котларева', *Ingeborg Blyetækkers!* 'Ингеборг крово-

2 *Mama* (још и у облику: *Mamma*), посведочено код Холберга, у испитиваним делима се не јавља. *Mama* и *Papa* се јасно издвајају као нове позајмљенице, и према типографским конвенцијама се у тексту штампаном фрактуром јасно издвајају штампане антиквом.

3 У 18. веку у Данској још увек нису сви имали стална и наследна презимена. Краљ је 1526. донео наредбу да данско племство мора узети стална презимена, а до Холберговог доба је презимена имало и свештенство, најчешће латинизована. Обичај узимања сталних презимена и нестанак примарног патронима полако се усталио међу грађанством током 17. и 18. века. Они су узимали презимена најчешће по пореклу или занимању. Сељаци су све до 19. века најчешће као презиме узимали примарни патроним, али и назив имања (отуд се Еразмусов отац презива Берг, по селу *Vjerget* из кор потиче).

покривачева⁴ (БАБ II:5). Повремено се јавља и спој лично име+занимање, што се, типично за доба настанка текста, може тумачити и као додаток презименског карактера ([Неј,] *Jacob Skomager* [‘Здраво] Јакобе обућару’, *Mads Degn* ‘Мадсе ђаконе’, *David Skoele-mester* ‘Давиде учитељу’ – у српском преводу су сва ова занимања испред именице). Ословљавање именом и „ситуационим“ презименом је посебно уочљиво у начину на који Филгешрај ословљава своје писаре (ЗАМ I:4).

(3) Лексеме које ћемо у овом раду звати **етикетама поштовања или уважавања**, сродне су титулама али диференцирају саговорника примарно према полу и старости, а у оваквом типу текста и према статусу. То су именице *Herre* (испред личног имена *Herr, Hr.*), *Monsieur* (јавља се у мноштву варијанти које одражавају народски изговор: *Monsør, Maansør, Mosieur, Messior*), ређе *Signeur, Fruе* (испред личног имена *Fru*), *Madame* (*Madamme, Mardame, Mardamme*), *Jomfru, Mademoiselle* и *Frøken* (*Frøiken, Frøicken*). Етикете *Herre* и *Fruе* најстарије су по пореклу (са основним значењем ‘господар, владар’ и ‘господарица/владарка’) и као титуле уважавања у Холбергово време и даље превасходно означавају особе племенитог порекла. Етикете француског порекла су биле релативно нове у језику и дошле су са проширењем дворске културе крајем 17. века (нарочито након увођења апсолутизма 1660. г.), а француски језик је био у моди (SKAUTRUP 1947: 392). Ове етикете су се користиле превасходно као учтиви и културни изрази ословљавања мушкараца и жена на вишем или угледном положају, али не са племићком титулом. Етикету *Mademoiselle* могла је носити и слушкиња угледног домаћинства.

Ове етикете су се могле користити самостално (под тим подразумевамо евентуално уз препонирани атрибут: *den stakkels Herre, lille Herre*), или уз другу именицу која означава име или презиме (*Frøichen Engelche*) или занимање (*Hr. Doctor, Fru Borgmesters*), или у некој од комбинација: *min kære fru Raadsherrerinde* ‘драга моја госпођо саветниковице’, *ædle og velviise Herrer Raadmænd* ‘племенита и уважена господо чланови савета’, *min kære Monsieur Herman von Bremen* ‘мој драги господине Хермане из Бремена’.

Могу се користити за лично обраћање у другом лицу и безлично обраћање у трећем лицу, које би по правилу требало да сигнализира већу дистанцу, али се код Холберга могу наћи оба истовремено, уп. слушкиња Перниле Филгешрају: *Ach! lille Herre! gaae op og kast jer paa Sengen lidt, jeg seer Herren er bleven altereret* ‘Ах, мили господине, идите горе и прилегните мало. Видим да је господин узрујан.’ (ЗАМ, II:10).

(4) **Титуле и етикете које означавају занимања и функције**. Под титулама овде подразумевамо додаток нечијем имену који означава његову професионалну или друштвену позицију (ранг). С обзиром на то да Холбергове комедије говоре о обичном човеку, у њима нема превише ословљавања људи са наслеђеним титулама (у материјалу је једини изузетак барон Нилус у ЈСБ), те смо одлучили да их у овом раду посматрамо скупно. Ту убрајамо именице попут *Bormester* (*Borgemester*) ‘градоначелник’, *Raadsherre* ‘члан савета’, *Mester* ‘мајстор’, *Skolemester* (*Skoele-mester*) ‘учитељ’, *Advokat, Doktor, Kammer-tiener* (*Cammer-tiener*) ‘камердинер’, и оне се најчешће јављају са етикетама из групе (2) и (3).

4 У тексту превода смо иначе, мимо ситуације ословљавања, овакве номиналне фразе преводили као *котларева жена Ане, кровопокривачева жена Ингеборг*.

(5) **Етикете које означавају апстрактне особине** саговорника. Како примећује Озер, говорећи о Браун, „понекад [је] тешко повући јасну границу између титула и других лексема које означавају неку апстрактну особину саговорника (OZER 2016: 18). Овде се мисли на почасне титуле које означавају позитивне и цењене особине, попут *Naade* (‘милост’) или *Herlighed* (‘узвишеност’). Ми бисмо овој групи придружиле и велику групу лексема која означава негативне особине, које се могу користити као *какофемизми* и којих у међусобном ословљавању у Холберговим комедијама има прегршт (*Tølpe/Tølper* ‘мамлаз’, *Hanrej/Hanreder* ‘рогоња’, *Carnali(e)* ‘битанга’, *Dagdriver* ‘беспосличар’ и сл.). За обе класе етикета типично је што се јављају уз присвојне заменице.

Уз именице које означавају (почасне) титуле, могле су се употребљавати и присвојне заменице које означавају поштовање и дистанцу, у номиналним фразама типа *Deres/Jeres Velbaarenhed*, *Eders Herlighed* или *Hans Naade*. У овој употреби јавља се врло ограничен инвентар титула које се могу користити наизменично са свим V-облицима, попут *Velbaarenhed* ‘преузвишеност’, *Excellence* ‘екселенција’, *Velbyrdighed* ‘господство’, *Velviished* ‘племенитост’ али и неке шаљиве попут *Gunstighed* ‘милостиност’ или *Magisterhed* ‘магистарство’.

Изузетно је честа употреба посесивне заменице *din/dit* (Т-облик) са квалификативном именицом: ова употреба посведочена је још у староданском, и одржала се до данас. Ипак, уз *din/dit*, као уосталом и уз *du*, употребљавају се претежно само именице негативне квалификације, сасвим ретко карактеристике од миља (у испитиваним комедијама посведочена је само прва употреба), на пример, *dit Best* ‘животињо (једна)’, *din Giek* ‘будало (једна)’, *din Laptaske* ‘девојчуро’, *din Hund* ‘псето (једно)’, *din Slynge* ‘битанго (једна)’. Уочили смо да се и именице које означавају занимања могу користити као маркери негативне особине, везано за негативно вредновање датог занимања, на пример, *du Kandstøber-Caronie* ‘кобило казанџијска’ (КП IV:2).

(6) **Етикете које изражавају посебне врсте односа**, као на пример, *Kamerat* (‘друг, друшкан, момак’), *Fatter*² (‘газда’), *Mutter*² (‘газдарица’), *Collega* (‘колега’), *Naboe* (‘комшија’).

(7) **Етикете од миља**, којих у испитиваним текстовима има релативно мало, и неке се као етикете од миља, а не родбински односи, могу схватити само у контексту: *mit Barn* (‘дете моје’), *min Søn* (‘сине мој/синко’), *mit hjerte Barn* (‘драго дете’) – у обраћању газдарице слугама, *Børnlille* (‘дечице’), *min Hierte* (‘драги/драга, ‘душо’) и *mit Hierte* (‘срце моје’) – оба као форма ословљавања вољене особе. Присвојна заменица *min* сведочи о томе да је у првом примеру реч о поимениченом придеву, а *mit* да је у другом примеру реч о именици.

(8) **Етикете које указују на однос саговорника и неке треће особе**. Овде бисмо могли уврстити само атрибутска презимена удатих жена, која садрже име или занимање мужа, претходно поменуто у групи (2): *Fru Bormesters* (‘госпођо градоначелниковице’).

2.3. Вербални облици

Под вербалним облицима ословљавања подразумевамо оне облике који указују на саговорника разликовањем Т- и V-облика у глаголској конјугацији (уп. OZER, 2016: 20). У савременом данском језику, као и осталим скандинавским језицима, глаголска промена не разликује лице и број⁵, тако да ове дихотомије нема⁶. Међутим, у Холбергово време, почетком 18. века, још увек су макар у остацима постојали облици глагола који су могли указивати на модус којим се неко обраћа свом саговорнику. То у највећој мери важи за облике *императива*, који је најдуже сачувао облик множине, те се код Холберга јавља у ословљавању више особа и ословљавању особа које би се иначе ословљавале заменицама *I* и *De*, уп:

Ej svar mig til det jeg spør dig om. ('Не, одговори шта те питам') (БАБ I:3)

Jo, jo, nu vil hun min Troe ret gaae an, svarer I nu dertil. ('Сад ћете баш да видите. Одговорите сад на то?') (ЕМ III:3)

Det er ret Per, svar kun brav for jer. ('Тако је, Пер, само се храбро држите!') (ЕМ III:3)

Дакле, у принципу, али понекад и недоследно.

3. Употреба

У овом потпоглављу анализирали смо начине употребе свих изложених облика ословљавања према *симетричности* комуникације и према најчешћим *факторима* који могу бити релевантни за избор облика.

Под *симетричношћу* подразумевамо то да саговорници користе истовредне облике ословљавања, али се ова перспектива може и треба допунити и разматрањима о парцијалној и потпуној реципрочности, уколико осим симетричних прономиналних облика ословљавања саговорници користе и *симетричне* или само *парцијално симетричне* номиналне облике (OZER, 2016: 19). С обзиром на то да Холберг употребљава чак три заменице из скупа V-облика, испитали смо и да ли постоји диференцијација међу њима, и од којих фактора би зависила.

Избор облика ословљавања може у датој култури зависити од више фактора, као што су *пол*, *старост*, *сродство*, *друштвени статус* (занимање, статусно вредновање занимања, а из перспективе 18. века свакако *сталеж*), *степен познатости* и сл, али и *особеност саме ситуације* (која може бити маркирана, као на пример, *дочек*, *честитање*, али и *перципирана* као посебна иако можда нема утемељење у реалности). Кад је у питању сталешка припадност, у Данској 18. века рачунамо на четири сталежа: *племство*, *свештенство*, *грађанство* и *сељаштво*.

5 Између 1500. и 1700. године је у глаголској парадигми најупечатљивије постепено губљење категорије броја, која се делимично очувала у презенту слабих глагола, претериту јаких глагола и облицима императива. У овом периоду се изгубила категорија лица у конјугацији, а спорадично се срећу само облици за II лице код модалних глагола (користи их и Холберг). Почетком 18. века, у периоду који се у историјама језика назива „Холбергово доба“, категорије лица и броја више нису релевантне у конјугацији, осим у устаљеним изразима, а за Холберга је посебно карактеристично да још увек користи облике множине императива (JORT 2019: 76, 78, 80, 93, 97).

6 С обзиром на то да се Холбергова дела обично данас читају у модернизованом правопису, *Смрнице за ортографску модернизацију* (*Retningslinjer for ortografisk modernisering*) из 2016, настале на почетку рада на великом пројекту дигитализације целокупног Холберговог стваралаштва (www.ludvigholbergsskrifter.dk) предвиђају уједначавање свих облика који показују лице и број на данашње облике, тако да савремени читалац ову дистинкцију не може да види.

У *симетричној комуникацији* ликови у комедијама обично користе заменице *du* или *I*. Са *du* (Т-облик) без изузетка једно другог ословљавају *муж и жена* (Херман и Геске у КП, Ниле и Јепе у ЈСБ, Ниле и Јепе Берг у ЕМ, Магделоне и Јероним у ЕМ, чак и Корфиц и Породиља у БАБ). Између Корфица и његове младе жене забележена је и једна асиметрична реплика у којој Породиља свог старог мужа ословљава V-обликом *I* (дакле, могућа варијација условљена фактором старости). У испитиваном материјалу немамо забележених интеракција између мужа и жене из сталежа племства или свештенства, већ само из грађанства и сељаштва (Ниле и Јепе у обе комедије, притом уз типизирана имена која је Холберг давао својим сељацима). Уз ословљавање Т-обликом могу се јавити и друге етикете, најчешће Т-облик + име, Т-облик + погрдна етикета или Т-облик + етикета од миља. Осим тога, Т-обликом једно друго ословљавају *вереник и вереница*, Еразмус и Лисбет у ЕМ. Ово бисмо најпре схватили као исказивање блискости.

Осим тога, симетрично Т-обликом једни друге без изузетка ословљавају *слуге*, потом чланови *Collegium Politicum* (занатлије које се под руководством Хермана из Бремена у КП окупљају да би дискутовале о важним друштвеним догађајима), па чак и две *плекмиње*, супруге чланова савета града Хамбурга у КП, које се осим Т-обликом ословљавају и етикетама *søster* ('сестро') и *ta soeur*. Осим тога, Т-обликом једни друге ословљавају припадници нижег *сељаштва* (Јепе, Јакоб и Монс у ЈСБ). Ово бисмо најпре схватили као исказивање групне солидарности.

Не подразумева се да чланови породице у истој генерацијској равни ословљавају једно другог Т-обликом: тако се Филгешрај и његов брат Леонард ословљавају V-обликом *I*, док се Еразмус (исходишно Расмус) и његов брат Јакоб немаркирано ословљавају Т-обликом све док Еразмус не затражи да брат почне да га ословљава V-обликом *I* (в. потпоглавље 4).

Симетрично V-обликом *I* једни друге ословљавају чланови Савета Абрахамс и Сандерус (племићи и колеге, ређе V-обликом *han*), студент Еразмус и управитељ имања Јеспер (ЕМ), Магделоне и управитељ Јеспер (ЕМ), чланови *Collegium Politicum* овако ословљавају мајстора Хермана (који је „најмудрији“ међу њима) и он њих (на основу реплика мајстору Сиверту и мајстору Герту, у којима постоји ословљавање, КП), (богати сељак) Јепе Берг и Пер ђакон (уз етикете лично име / име и презиме, ЕМ), Јепе Берг и Јероним (очеви вереника и веренице, ЕМ), Корфиц и комшија Јероним (БАБ).

Симетрично ословљавање V-обликом *DE* није често, и увек се јавља у колебању⁷ са *han/hun*, а у испитиваном материјалу је најочљивије у две ситуације које одликује изразита формалност која одговара *перципираном* сталежу. Тако се најчешће овим заменицама, уз етикете уважавања *Mardam* и *Fruie* међусобно ословљавају три саветниковице (плекмиње) и казанцијина жена Геске, која је у комедији ситуације наједном постала градоначелниковица (КП). Осим тога, међусобно се овим заменицама уз етикету *Madamme* ословљавају гошће (све из грађанског сталежа, угл. жене занатлија и жена локалног учитеља) које су се окупиле на бабињама код Породиље (БАБ).

7 Овај термин употребљавамо аналогно морфолошком термину колебање (у конјугацији), да *vakling*.

Доследно симетрична употреба V-облика *han/hun* није уочена на материјалу, тј. увек се јавља у колебању са другим V-облицима (уп. доле)

У **асиметричној комуникацији** саговорници користе различите облике ословљавања.

Јасну групу асиметричних ословљавања чини генерацијско раслојавање у односу *родитељ–дете*. Родитељи се деци обраћају T-обликом *du*, а деца родитељима V-обликом *I* или уз етикету родбинских односа (*Mor, Morlille, Far*).

Отац сину: *Hør du vel Jacob, naar du taler til din Broer herefter, skal du sige Moonsør*. ‘Чујеш ли то, Јакобе? О сада ћеш, кад се будеш обраћао брату, говорити монсје’. (ЕМ, II:3)

Син оцу: *Far, veed I nyt?* ‘Оче, јесте ли чули новости?’ (ЕМ I:6)

Отац ћерки: *Hvad drømte du da?* ‘Шта си то сањала?’ (ЕМ, I:5)

Ћерка оцу: *Hvor langt har vi til i Morgen hierte Far?* ‘Колико је далеко сутра, драги оче?’ (ЕМ, I:5)

Једини изузетак је учтиво обраћање родитеља ученом Еразмусу (в. поглавље 4).

Асиметрична комуникација постоји и између *слугу и надређених*, али смо овде могли да уочимо две врсте односа: газде *свог* слугу ословљавају T-обликом *du*, без обзира на то да ли је газда занатлија као Херман из Бремена (КП), грађанин Корфиц (БАБ) или барон Нилус (ЈСБ). Заузврат слуга газду ословљава неким од V-облика, у зависности од његовог сталежа: тако Хенрик Хермана ословљава V-обликом *I* и етикетом *mester* (‘мајсторе’), Трулс Корфица скоро искључиво у трећем лицу етикетом *Husband* (‘газда’), док лакеј Ерик барона ословљава искључиво у трећем лицу и етикетом *Eders Naade* (‘Ваша Милости’).

С друге стране, надређени *туђе* слугу увек ословљава V-обликом *I*, који овде заправо не указује на уважавање, већ на дистанцу. Тај V-облик је обично праћен неком етикетом која га модификује. Тако слуга Хенрик у КП ословљава адвокате и госпође саветниковице V-обликом *De*, а они њега V-облицима *I* (ређе и *han*), при чему је *I* често везано за етикету *Kamerat*. Казанцијина жена у КП и Породиља у БАБ ословљавају туђе слуге V-обликом *I* и етикетом од миља:

Bed jeres madame, min søn, at hun ikke bliver vred [...] ‘Замолите сине, своју госпођу, да се не једи [...]’ (КП, I: 5)

See der, mit Barn, har i 12 Skilling for jer umage, havde min Mand været hiemme, skulde i have faaet meere. ‘Ево, дете, 12 шилинга за ваш труд. Да ми је муж код куће, добили бисте више.’ (БАБ II:1).

У Холберговој употреби постоји изванредан степен колебања, најчешће у употреби V-облика *I* и *De*, што је карактеристично за цео 18. века, док није дошло до стабилизације облика *De*. Понекад се у два различита издања јављају исправке V-облика: *om det heele Borgerskab var saa uforskammet at laane eders (>deres) Velbaarenhed Penge, saa giorde dog ikke jeg det*. (БАБ 1724: БАБ 1731).

Колебање је ипак најчешће условљено променом комуникативне ситуације. На пример, јасно се уочава да су почели једног броја комуникативних ситуација

формални и дистанцирани у највишем степену, те се оба саговорника међусобно ословљавају V-обликом *han/hun*. Међутим, након завршетка исходне комуникативне ситуације, саговорници се ословљавају другим, мање формалним V-обликом као што је *I*. Исходна комуникативна ситуација је тада заснована на непознатости саговорника или на *формулаичности*. Такви су, на пример први сусрет Еразмуса и поручника (ЕМ V:1), честитање комшије Јеронима Корфицу на рођењу ћерке (БАБ I:5), разговор мајстора Хермана и мајстора Антонијуса у ком Херман учтиво одбија прошњу своје ћерке (КП I:4), сусрет Еразмуса са управником имања Јеспером након више месеци, где размене неколико речи о здрављу (ЕМ, III:2).

4. Ословљавање у огледалу комедије

Посебно вредном карактеристиком Холберговог језика у комедијама сматра се то што је вешто умео да пренесе природни, разговорни језик у репликама, а неретко руглу излаже китњастим, ученим стилем. Холберг на више места у комедијама користи ословљавање као медиј кроз који критикује или неки друштвени обичај или карактеристику лика, и кроз ове поступке такође добијамо додатне информације о *социокултурним* факторима који утичу на избор облика ословљавања, нарочито на оне факторе који провоцирају дистантне облике.

На пример, иако је било уобичајено да се родитељи деци обраћају T-обликом, родитељи младог студента Еразмуса по повратку са студија ословљавају искључиво V-обликом са етикетама *herr Søn* 'господине сине', *min hierte Hr. Søn* 'мој драги господине сине', што је у контрасту са начином на који ословљавају млађег сина, који није учен човек и даље је сељак као и они. Надмени Еразмус захтева и од брата Јакоба, који га ословљава са *du*, да му се као филозофу и школованом човеку обраћа V-обликом уз етикету *Monsieur Montanus*⁸. Занимљиво је што Јакоб у знак поздрава користи један облик невербалне комуникације који сигнализира једнакост: пољуби своју руку и пружи је брату (ЕМ, II:2, 3). Холберг овде контрастира разумно и немаркирано ословљавање са прављењем социјалне дистанце између школованог човека и нешколованог сељака, иако су заправо у овој ситуацији исти. Јакоб се у целој комедији јавља као стабилан и разуман човек, за разлику од помпезног и за практични живот неспремног Еразмуса.

Када умишљени мајстор Херман одједном постане наводни градоначелник, он и жена Геске одједном прелазе у други сталеж и захтевају и једно од другог, али и од својих слугу да промене облике ословљавања (уз неопходну, али често погрешну промену статусних симбола⁹). Од II чина, Геске мужа ословљава V-обликом *I*, од слуге Хенрика се захтева да избегава етикете које указују на њихово занатско порекло (*mester, fatter, mutter*), при чему Хенрик мешајући облике ствара комичан ефекат. Њихова ћерка Енгелке приморана је да промени етикете, те више није *jomfru*, већ постаје *frøiken*, иако то не жели да буде. Ово је важно сведочанство о статусу лек-

8 Еразмус се код својих родитеља звао Расмус Берг (*bjerg* 'брдо, планина'), али је по тадашњем обичају, као школован човек лагитизовао своје име у Еразмус Монтанус.
9 Они невешто прибављају спољашње симболе 'финог' друштва које заправо не познају. Слуга Хенрик мора да постане ливрејисани слуга, ћерка Енгелке мора да почне да учи клавир код Францускиње, набавља се пас за крило (за ког припадници племства тврде да је дворишни пас са ланца), служи кафе, помодно пиће, али са шећерним сирупом, не схватајући да није свака 'додата' вредност нобл.

семе *frø(i)ken* пре него што је доживела пејорацију/дегенерацију у наредном веку, почевши да означава било коју неудату младу жену, а не само оне племићког порекла. Заузврат саветниковице које долазе да се поклоне новој градоначелниковици нападно употребљавају ословљавање етикетом *frue*, са пренаглашеним почасним титулама и уз стилску афектацију. Геске, попут Еразмуса, жели да направи отклон од свог донедавног статуса када јој у посету дође мајсторица Аријанке, која је ословљава Т-обликом и етикетом ‘сестро’, тако што пред племенитим гостима Аријанке ословљава В-обликом који маркира највећи степен дистанце – *hun*.

5. Закључак

Као примарни циљ рада дефинисали смо утврђивање инвентара облика ословљавања који се користе у пет изабраних комедија Л. Холберга. У вези са овим утврдили смо да су појавни облици прономиналног ословљавања у данском језику почетком 18. века хетерогени, нарочито у инвентару В-облика, и у поређењу са савременим језичким стањем је примарно обележје његова екстензија јер обухвата следеће форме: *du*, *I*, *De*, *han/hun*. Уочава се употреба морфолошки некротизованих облика (*eders/Eders*), али и функционална прекатегоризација облика, с обзиром на то да су заменице *I* и *han/hun* и даље део заменичког система, али са другачијим функцијама ословљавања и /или упућивања. Номинални облици ословљавања су разнолики, али кореспондирају са девет етикета ословљавања које су утврђене за савремена језичка стања. Међу номиналним облицима се уочава нужна застарелост неких од етикета, при чему се код неких облика уочава лексичко застаривање (типа *Caronie*), док се нарочито код етикета уважавања уочава драстично квантитативно смањење инвентара изазвано социокултурним факторима и развојем идеје егалитарности (нестанак практично свих етикета учтивости у савременом друштву, укључујући и ословљавање етикетом *Herr/Fru* + презиме). У одређеној мери се може постулирати и постојање одређених вербалних облика ословљавања, додуше увек уз одговарајућу прономиналну форму, али још увек са променом у броју у облицима императива.

С обзиром на употребу опсервираних облика, уочава се доминантност Т-облика *du* и V-облика *I*, и оба се могу употребљавати и у симетричним и у асиметричним облицима комуникације. Иако код Холберга иначе постоји висок степен колебања у употреби V-облика, у анализираном материјалу се V-облици *De* и *han/hun* јављају као облици са вишим степеном изражене учтивости, поштовања или дистанце. Холберг у комедијама често обрађује раслојавање у ословљавању као показатељ афектирања или склоности ка таштини.

Цитирана литература

- ANDERSEN 2015: ANDERSEN, Bjørn. ”Du og de. En undersøgelse af en af danmarkshistoriens største sprogkampe og nogle bemærkninger hertil“. *Modersmål-selskabets årbog*, god. 2015, str. 93–111.
- BRAUN 1988: BRAUN, Friederike. *Terms of Address: Problems of patterns and usages in various languages and cultures*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.

- ERSNES 2016: ØRSNES, Bjarne. „Forms of address as Cross-Cultural Code-Switching: The case of German and Danish in Higher Education”. *Linguistik online*, br. 79, sv. 5 (2016): str.179–198. <http://dx.doi.org/10.13092/lo.79.3342> 20.12.2022.
- HIKI & STJUART 2005: HICKEY, Leo & Miranda STEWART (ur.). *Politeness in Europe*. Clevedon/ Buffalo /Toronto: Multilingual Matters LTD, 2005.
- HULGOR 2020: HULGAARD, Anne Marie. „Kulturelt betingede kommunikative forskelle mellem dansk og tysk?“ *Rask*, br. 52 (2020); str. 39–61.
- JORT 2019: HJORTH, Ebba (ur.). *Dansk Sproghistorie*. Knjiga 3. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- KAŠIĆ 2018: KAŠIĆ, Zorka (ur.). *O jeziku sa raznih aspekata. Primenjena lingvistika u čast Vesni Berić-Dukić*. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije.
- OZER 2016: OZER, Katalin. *Makrolingvistički aspekti oslovljavanja u nemačkom, srpskom i mađarskom jeziku* [doktorska disertacija]. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom sadu,
- SKAUTRUP 1947: SKAUTRUP, Peter. *Det danske Sprogs Historie*. Knjiga II. København: Gyldendalske boghandel/Nordisk forlag, 1947.

Izvori

- HOLBERG 2022: HOLBERG, Ludvig. *Izabrane komedije*. Beograd: Treći trg/Srebrno drvo, 2022.
- HOLBERG 2021: *Ludvig Holbergs Skrifter*, LHS, verzija 2.11. <http://holbergsskrifter.dk>

Sofija Bilandžija

TERMS OF ADDRESS IN SELECTED COMEDIES BY LUDVIG HOLBERG

Summary

This paper deals with address and forms of address in five selected comedies of the prominent Dano-Norwegian playwright Ludvig Holberg (1684-1754). The primary aim of the paper is to establish and describe the inventory of forms of address, i.e., the linguistic expressions a language can use to address the counterpart. The author then goes on to describe pronominal, nominal, and verbal forms Holberg used in his comedies, establishing the heterogeneity of the so-called V-forms, especially in contrast to modern language use. The author then describes and analyzes the nominal forms of address according to 9 groups, showing that some of the markers are lexically obsolete today, but that others are obsolete due to changes in social structure and culture, with forms of address being inseparable from other forms of cultural communication. The paper analyzes the factors that contribute to symmetry or asymmetry in communication, such as gender, age, social rank, and title (an important factor in a period when social standing was a more pervasive factor than in modern society), as well as context in which given address takes place. Finally, the paper considers comedic elements that specifically employ the culture of address as means of criticizing or making fun of certain societal norms or changes in perceived status that show one's inadequacies.

Keywords: address, terms of address, Ludvig Holberg, pronominal forms of address, nominal forms of address, 18th century, politeness